

PF 2020 (75/2): 101–114

ISSN 0138-0567

Creative Commons (3.0 BY-NC-ND)

<https://doi.org/10.32798/pf.685>

MAGDALENA ŁYSIK

Uniwersytet Warszawski

e-mail: m.lysik@student.uw.edu.pl

WYBRANE FUNKCJE PRAGMATYCZNE
OPERATORA *NIE WIEM*
W JĘZYKU MÓWIONYM (ANALIZA KORPUSOWA)¹

SELECTED PRAGMATIC FUNCTIONS OF THE OPERATOR *NIE WIEM*
IN POLISH SPOKEN LANGUAGE (A CORPUS ANALYSIS)

ABSTRACT: The paper presents an analysis of the expression *nie wiem* as a metatextual operator in Polish spoken language. The author sets out to search for features indicating a metatextual use of this expression, and compares it with a mental predicate occurring in the same grammatical form. The main focus of the paper is a description of the pragmatic functions of *nie wiem* with respect to operators organizing the statement and references to the statement. Additionally, the functions of the filled pause are overviewed.

KEYWORDS: metatext, metatextual expression, mental predicate

SŁOWA KLUCZOWE: metatekst, wyrażenie metatekstowe, predykat mentalny

Wyrażenie *nie wiem* można usłyszeć w codziennych rozmowach Polaków dość często. Nie każde wystąpienie tej konstrukcji musi jednak oznaczać, że nadawcy brakuje wiedzy. Użytkownicy polszczyzny posługują się *nie wiem* w różnych funkcjach pragmatycznych, niekiedy też stosują je nieświadomie lub nawykowo.

¹ Tekst jest skróconą i zmodyfikowaną wersją pracy licencjackiej autorki pt. *Nie wiem – od predykatu mentalnego do operatora metatekstowego*, przygotowanej pod kierunkiem dr Marty Falkowskiej.

Punktem wyjścia w tej analizie jest zestawienie *nie wiem* jako predykatu mentalnego z *nie wiem* używanym w funkcji metatekstowej². W drugiej części artykułu na podstawie przykładów zaczerpniętych z języka mówionego³ chcę wskazać niektóre funkcje pragmatyczne operatora *nie wiem*.

Współcześnie kierunek badań nad metatekstem wyznaczają przede wszystkim koncepcje teoretyczne Jadwigi Wajszczuk i Macieja Grochowskiego, skupiające się na opisie semantyki wyrażień. Moje rozważania inspirowane są jednak wcześniejszym opracowaniem Kazimierza Ożoga (1990). Wybór tej metodologii jako punktu odniesienia jest uwarunkowany typem analizy, czyli przedstawieniem funkcji pragmatycznych, których potwierdzenie można odnaleźć w analizowanym korpusie języka mówionego.

Kazimierz Ożóg stosuje terminy *operator metatekstowy* lub *wyrażenie metatekstowe* w znaczeniu elementu języka organizującego proces przekazu komunikatu lub odnoszącego się do części wypowiedzi, orzekającego coś o niej (Ożóg 1990, s. 7–8, 21). Zgodnie z tym ujęciem przyjmuję, że jednostkami metatekstowymi są wyrażenia o funkcji fatycznej, podtrzymujące trwanie dialogu (Ożóg 1990, s. 8). Badacz zauważa bardzo ciekawą właściwość metatekstu:

[z] punktu widzenia dyskursu bazowego, przekazywanej w dialogu informacji, są to jednostki wyraźnie naddane; jeśli je usuniemy z dialogu warstwa informacyjna pozostanie taka sama. Dialog będzie jednak okaleczony, wręcz niekomunikatywny (Ożóg 1990, s. 8).

Ożóg w swojej publikacji wyróżnia quasi-czasownikowe operatory kontaktu (Ożóg 1990, s. 43–64), m.in. *wiesz, słuchaj, widzisz, wiesz co, słuchajcie*, i zaznacza, że mogą one pełnić funkcję pauzy wypełnionej oraz organizować kontakt między odbiorcą a nadawcą. Z tego względu w mojej pracy stosuję również procedurę analizy dialogu w podziale na repliki (wypowiedzi uczestników rozmowy) i podziału replik na poszczególne składniki (Ożóg 1990, s. 14–15).

² Termin *metatekst* rozumiem za A. Wierzbicką (1971) jako element będący z innego poziomu niż tekst właściwy (przekazujący informację). Wśród innych ważnych opracowań na temat metatekstu warto wymienić prace K. Pisarkowej (1975), K. Ożoga (1990), J. Winiarskiej (2001), J. Wajszczuk (2005) oraz M. Grochowskiego (2007).

³ Omawiane przykłady zostały zaczerpnięte ze zbiorów nagrań CLARIN (Common Language Resources & Technology Infrastructure), czyli ogólnoeuropejskiej infrastruktury naukowej, dostępnej na stronie: <http://spokes.clarin-pl.eu>. Materiał obejmuje rozmowy prywatne kobiet i mężczyzn w wieku od 12 do 90 roku życia z różnym wykształceniem, pochodzących niemal z całej Polski. Więcej informacji o narzędziu i korpusie znajduje się w artykule P. Pęzika (2015).

W pracy przyjmuję zapis transkrybowany dostępny w CLARIN. Do niektórych wypowiedzi wprowadzam komentarz dotyczący prozodii (w nawiasach kwadratowych), o ile jest on kluczowy do omówienia danej funkcji. Stosuję również poprawioną pisownię wyrazów obcych.

Ze względu na to, że w niektórych wypowiedziach *nie wiem* występuje wielokrotnie, użyć, które omawiam, wyróżniam czcionką pogrubioną.

Według autora *Leksykonu metatekstowego współczesnej polszczyzny mówionej* kształt *nie wiem* stanowi wariant leksemu metatekstowego *ja wiem*, pełniącego w zdaniu funkcję konstruktywną lub funkcję pauzy wypełnionej. Omówione przez badacza wyrażenie *ja wiem* „wnosi [...] dyrektywę modalną niepewności” oraz „zapowiada i podaje w wątpliwość ten składnik, który następuje po nim” (Ożóg 1990, s. 157–158).

Interesująca mnie konstrukcja była także przedmiotem rozważań Joanny Pakuły-Borowiec (2015)⁴, która analizowała funkcje pragmatyczne: *znaczy, jak-by, nie wiem* oraz *tak?*. Na tle pozostałych wyrażen *nie wiem* wyróżnia ostrożny sposób prezentowania opinii – powstrzymywanie się od powiedzenia swojego zdania wprost z obawy, że może ono nie być prawdziwe, lub aby nie wziąć pełnej odpowiedzialności za swoje słowa. J. Pakuła-Borowiec zauważa, że osoba mówiąca, stosując *nie wiem*, próbuje zneutralizować opinię w celu uniknięcia konfliktu.

Wyrażenie *nie wiem* nie zostało omówione w sposób szczegółowy w żadnym ze znanych mi opracowań. Poniższa analiza wybranych funkcji pragmatycznych *nie wiem* stanowi więc uzupełnienie dotychczasowych badań.

***Nie wiem* jako wyrażenie metatekstowe**

Spróbujmy zestawić i porównać użycia *nie wiem* jako realizacji predykatu mentalnego⁵ i operatora metatekstowego, wykorzystując w tym celu analizę charakterystycznych cech metatekstu oraz zestawu testów zaproponowanych w literaturze przedmiotu.

Podstawową różnicą między *nie wiem* mentalnym a metatekstowym jest funkcja gramatyczna. Nietrudno zauważyć, że predykaty mentalne występują jako orzeczenia, natomiast **wyrażenia metatekstowe charakteryzuje brak funkcji składniowych w zdaniu**. Rozważmy to na przykładach:

⁴ Praca J. Pakuły-Borowiec sytuuje się w nurcie analizy konwersacyjnej i analizy dyskursu, podobnie jak prace poświęcone angielskim markerom dyskursu (ang. *discourse markers*), pod wieloma względami podobnym do polskiego *nie wiem*, tj. *I don't know/dunno* (Aijmer 2009) czy *you know* (Gierszal-Sławik 2017).

⁵ Predykaty mentalne można definiować za A. Wierzbicką jako podstawowe komponenty wrodzonej i uniwersalnej psychologii potocznej (Wierzbicka 1996) lub za M. Danielewiczową jako „jednostki języka, które są znakami stanów, procesów i czynności «usytuowanych» w umyśle człowieka” (Danielewiczowa 2000a). Sam predykat *wiedzieć* był obiektem wielu badań językoznawczych. Jego analizę możemy znaleźć w pracach A. Bogusławskiego (m.in. 1994, 1998), A. Wierzbickiej (m.in. Wierzbicka 1969, 1996) czy M. Danielewiczowej (2000a, 2000b, 2000c, 2002). Dowiemy się z nich, że *WIEDZA* jest pojęciem niedefiniowalnym i podstawowym (Bogusławski 1994, s. 391), ma charakter aprioryczny (Danielewiczowa 2002, s. 72–76), pojęcie *WIEDZIEĆ* (ang. *KNOW*) należy zaś do kategorii predykatów mentalnych w zbiorze elementarnych jednostek semantycznych (Wierzbicka 1996, w przekładzie z roku 2006, s. 66).

- (1) ja mówię kurde **nie wiem** ani jak jest pół ani jak jest dwa znaczy nie wiedziałem jak jest dla dwóch czy coś.

Nie wiem występuje tu jako orzeczenie, co więcej – jesteśmy w stanie dokładnie określić brak wiedzy i wyróżnić konstrukcję: *nie wiem ani_ ani_*. Czasownikowość tego użycia podkreśla jeszcze wystąpienie w dalszej części wypowiedzi powtórzenia – *nie wiedziałem*. Podział tej repliki na zdania mógłby brzmieć: „Ja mówię: «kurde nie wiem ani jak jest pół, ani jak jest dwa» – znaczy nie wiedziałem, jak jest dla dwóch czy coś”. Zastanówmy się nad charakterystyką składniową *nie wiem* w następnym przykładzie:

- (2) wypiliśmy we we dwóch trzy takie dzbany dosłownie tak nas rzucało ale tam jest pięknie tam dosłownie **nie wiem** dwie godziny spaceru nad morzem i nie widać śladu że człowiek coś pił no spoko.

Nie wiem nie jest tu użyte jako orzeczenie. Nie pełni też żadnych innych funkcji gramatycznych w tym zdaniu. Widoczne jest to, że pochodzi z innego poziomu tekstu⁶, gdyż składniowo nie możemy przypisać go do żadnego z elementów wypowiedzi. Konstrukcja *nie wiem* nie wyraża tu braku wiedzy, ale oddziela dwie informacje – porządkuje wypowiedź.

Cechą charakterystyczną wyrażenia *nie wiem* w funkcji metatekstowej – odróżniającą je od predykatów mentalnych – jest **niezmienna forma konstrukcji**. Każda modyfikacja w obrębie kategorii czasu, trybu czy nawet osoby zmienia znaczenie tego wyrażenia. Dlatego, aby rozstrzygnąć, czy należy ono do warstwy metatekstowej, możemy wykorzystać metodę parafrazy. Spróbujmy zastosować ją na poniższym przykładzie:

- (3) i pogadałem tak [pauza] weszliśmy najpierw po niemiecku próbowałem [pauza] nic [pauza] łamaną angielszczyzną też nic [pauza] no **nie wiem** oni tam jakoś w obcych językach nie bardzo się... przynajmniej przynajmniej w tej miejscowości zresztą tak samo w biurach organizacyjnych wszyscy po włosku rozmawiali.

Próba zastosowania jakiegokolwiek modyfikacji wyrażenia *nie wiem* daje konstrukcje niegramatyczne lub skutkuje zmianą sensu wypowiedzi⁷: **nie wiesz oni tam jakoś w obcych językach nie bardzo się... [porozumiewają]* albo **nie wiedziałem oni tam jakoś w obcych językach nie bardzo się... [porozumiewają]* czy **nie wiedziałbym... Nie wiem* możemy odczytać tu bardziej jako wyraz zdziwienia niż niewiedzy. Właściwa parafraza według mnie: *mówię ci, to było dla mnie zaskoczeniem: oni tam w obcych językach nie bardzo się... [porozumiewają]*.

⁶ Odwołuję się tu do podziału na pole informacyjne i pole metatekstowe stosowanego m.in. przez K. Ożoga (1990, s. 9).

⁷ Gwiazdką (*) oznaczam konteksty, które są dla mnie dewiacyjne.

Kolejnym wyznacznikiem odróżniającym *nie wiem* metatekstowe od predykatu mentalnego jest **możliwy brak komponentu semantycznego niewiedzy**:

- (4) A. to jest to co ja jutro idę jot de jot
 B. i to jest to tak jot de jot
 A. ale patrzę że tutaj nie ma [pauza] **nie wiem** będziesz przez weekend na inter-
 necie gdzieś? w kawiarni czy coś.

W tym przypadku *nie wiem* nie odnosi się do niewiedzy a do sytuacji komunikacyjnej – występuje w funkcji fatycznej i jest puste znaczeniowo. Z kontekstu wypowiedzi (choć dość zagadkowego i niezrozumiałego) wynika, że *nie wiem* nie jest odpowiedzią na wcześniejsze pytanie rozmówcy, lecz rozpoczyna nowy komunikat.

Pomocne w oddzieleniu pola metatekstowego od informacyjnego w dialogach jest zastosowanie testu korekty (Ożóg 1990, s. 8–9). Korekta polega na zamianie składnika wypowiedzi uznanego przez osobę mówiącą za błędny na inny element. Jest to metoda oparta na zjawisku często występującym w mówieniu. Spróbujmy zastosować to rozróżnienie na poniższym przykładzie:

- (5) A. to mówisz że popływałeś w Adriatyku?
 B. tak no bardzo fajnie fala była wtedy taka duża no bo to już tam **nie wiem** [pauza] zresztą to było przed tymi takimi dużymi deszczami przyszły za dwa dni takie wichury były tak że już chyba gdzieś tam z głębin morza.

Za pomocą tekstu korekty łatwo wyróżnić pole informacyjne, ponieważ elementy do niego należące możemy zastąpić innymi formami:

tak no **bardzo fajnie** (chciałem powiedzieć rewelacyjnie) **fala była wtedy** taka **duża** (chciałem powiedzieć woda jest wtedy ogromna) no bo to już tam nie wiem [pauza] zresztą to **było przed tymi takimi dużymi deszczami** (chciałem powiedzieć jest po tamtych wielkich ulewach) **przyszły za dwa dni** (to znaczy odeszły następnego dnia) takie **wichury były** (chciałem powiedzieć takie są sztormy) tak że już **chyba** gdzieś tam **z głębin morza** (chciałem powiedzieć prawdopodobnie z czeluści oceanu).

Jeśli poddamy korekcie fragment z *nie wiem*:

tak no bardzo fajnie fala była wtedy taka duża **no bo to już tam nie wiem** (chciałem powiedzieć ponieważ nie jestem przekonany) [pauza] zresztą to było przed tymi takimi dużymi deszczami przyszły za dwa dni takie wichury były tak że już chyba gdzieś tam z głębin morza

wówczas zmienimy znaczenie wypowiedzi, gdyż wyrażenie metatekstowe w tym zdaniu nie odnosi się do żadnego elementu rzeczywistości, ale do samej sytuacji mówienia. Osoba mówiąca nie wyraża w tym wypowiedzeniu swojej niewiedzy dotyczącej pola informacyjnego, lecz procesu mówienia – sygnalizuje przerwanie

wypowiedzi na dany temat, o czym świadczy również pauza. Reasumując, w tym przypadku nie możemy wprowadzić korekty *nie wiem*, ponieważ pochodzi z innego poziomu niż pole informacyjne.

Występowanie *nie wiem* w funkcji metatekstowej można wyodrębnić również na podstawie tego, czy wprowadza dwugłosowość wypowiedzi (Wierzbicka 1971, s. 119). W tym celu spróbujemy przeprowadzić analizę pola informacyjnego. Za Krystyną Pisarkową (1975, s. 152–153) rekonstruując tekst podzielony na metatekst i tekst właściwy⁸:

- (6) no i my poszliśmy z tymi akordeonami patrzymy a tu kurde no dosłownie jak na takim **nie wiem** ojcu chrzestnym wiesz taka uliczka taka taka mała.

metatekst	tekst właściwy
no i	my poszliśmy z tymi akordeonami
	patrzymy a tu
kurde no dosłownie	jak na
takim	
nie wiem	
	ojcu chrzestnym
wiesz	
taka	uliczka
taka taka	mała

Źródło: opracowanie własne na podstawie publikacji Krystyny Pisarkowej (Pisarkowa 1975, s. 152–153)

Możemy uznać, że w tym zdaniu elementy metatekstowe nie są obligatoryjne dla przekazania informacji o zdarzeniu, ale dopełniają komunikat i ukazują stosunek odbiorcy do wypowiedzianych słów. Potrafię sobie wyobrazić sytuację, w której osoba mówiąca powtarzałaby opowiedzianą historię (na przykład dlatego że ktoś właśnie dołączył do rozmowy) i pominęłaby elementy ekspresyjne oraz zapowiadające treści nieoczekiwane.

Powyżej przedstawione cechy wskazują, że konstrukcja *nie wiem* – zgodnie z przyjętą metodologią – w języku mówionym może występować również w postaci operatora metatekstowego. Warto jednak zaznaczyć, że wyrażenie to nie jest osobną jednostką systemu, ale użytym metatekstowo czasownikiem,

⁸ Dokonuję tu modyfikacji schematu przedstawionego przez K. Pisarkową – rezygnuję z podziału metatekstu na fatyczne sygnały spójności i segmentacji oraz na gramatyczne sygnały relacji gramatycznej.

dlatego też z reguły nie występuje w słownikach⁹. Problem tego typu operatorów metatekstowych omawia K. Ożóg w kontekście wyrażień: *wiesz, słuchaj, widzisz, czekaj, rozumiesz, zobaczysz*.

Jest to grupa operatorów, które straciły czasownikową wartość kategoriałną. Nastąpiło w nich charakterystyczne przesunięcie od kategoriałnych funkcji czasownikowych do funkcji fatycznych związanych z podtrzymywaniem kontaktu.

Są to jednostki, w których funkcja fatyczna łączy się z innymi funkcjami o charakterze metatekstowym (Ożóg 1990, s. 30).

Ze względu na zanik cech czasownikowych przy zachowaniu jedynie kategorii osoby badacz tego typu wyrażenia nazywa operatorami quasi-czasownikowymi (Ożóg 1990, s. 43).

Wybrane funkcje *nie wiem* w języku mówionym

W analizowanym materiale można wyróżnić wiele funkcji pragmatycznych operatora *nie wiem*. Skupię się na przedstawieniu przykładów *użyć* w trzech kategoriach:

- 1) organizujących wypowiedź,
- 2) orzekających o wypowiedzi,
- 3) pełniących funkcję pauzy wypełnionej.

Wyrażenia organizujące wypowiedź

Operatory metatekstowe wspierające kontakt mogą odpowiadać za nawiązanie, podtrzymanie, wygaszenie lub zerwanie kontaktu. Kontrolują one przebieg komunikacji i demonstrują więź fatyczną między nadawcą a odbiorcą (Ożóg 1990, s. 23). K. Pisarkowa takie wyrażenia ze strony nadawcy określa jako sygnały atakujące. Oprócz nich występują także sygnały przyjmujące atak ze strony odbiorcy, czyli akceptowania kontaktu (Pisarkowa 1975, s. 33).

Nie wiem może występować jako **operator kontaktu wprowadzający wypowiedź**. Zgodnie z twierdzeniami K. Pisarkowej wyrażenia metatekstowe „podgrzewają kanał ze strony nadawcy” (Pisarkowa 1975, s. 20). Sformułowania te mają utrzymywać stałe napięcie dialogowe (więź fatyczną) między nadawcą a odbiorcą (Ożóg 1990, s. 30). *Nie wiem* jako operator kontaktu na początku repliki

⁹ W słownikach częściej możemy znaleźć formy zawierające lewostronne lub prawostronne uzupełnienie, m.in. *jak/jakby nie wiem (co)* (SJPD, JPWSJP, SWJP), *choćby/żeby nie wiem co* (SJPD, JPWSJP, MSJP, ISJP, SWJP), *nie wiem jaki* (SJPD). Wyjątek stanowi słownik ISJP, w którym *nie wiem* zdefiniowane jest jako występujące w wyrażeniach potocznych: ‘kiedy nie jesteśmy czegoś pewni’, np. *Taki dom buduje się, nie wiem, w pół roku najwyżej rok*.

sygnalizuje pojawienie się pola informacyjnego i „zajęcie kanału”, czyli zabranie głosu.

- (7) A. no przynajmniej on tak mówi tam gdzie on jeździ nie? więc on to tak nazwał że to są po prostu wyjazdy dla leniwych [pauza]
 B. i nartostrady pewnie kilometrowe
 A. no przynajmniej [pauza] no **nie wiem** ja tam jestem otwarty jakby ktoś kurczę że tak powiem coś proponował gdzieś.

Wyrażenie *nie wiem* wskazuje na rozpoczęcie nowej tury w rozmowie (zob. Rancewicz-Sikora 2007, s. 44–45). Osoba mówiąca A nadaje komunikat (dłuższy wywód), a osoba B włącza się do rozmowy w trakcie pauzy – jest to potencjalny punkt zmiany mówiących. Jeśli jednak w trakcie pauzy rozmówca nie zabiera głosu, osoba, która mówiła poprzednio, kontynuuje wywód, a w tym przypadku rozpoczyna kolejną wypowiedź w nawiązaniu do poprzedniej, zaczynając ją od *no nie wiem* „pustego” znaczeniowo. Operator *nie wiem* na początku zdania jest pozbawiony autonomicznej zawartości semantycznej (por. *wiesz i słuchaj* – Pisarkowa 1975, s. 22) – „[t]o, co się wydaje wtórną cechą semantyczną, wynika z kontekstu”.

Innym przykładem wyrażen organizujących proces przekazu jest **operator przywracający kontrolę nad wypowiedzią**. „Zgubiona” myśl i przerwanie wywodu to częste zjawiska w języku mówionym. W takich sytuacjach *nie wiem* stanowi zamknięcie rozpoczętej dygresji i umożliwia powrót do poprzednich słów:

- (8) o w ogóle to jest zajebista seria książek jakbyś ci się **nie wiem** MacMillan Inside Out możesz sobie przejrzeć jak chcesz nie wiem na jakim poziomie jest ten twój Hubert.

Mówiący rozpoczął nową myśl, ale przerwał ją i powrócił do poprzedniej. Moglibyśmy pominąć *jakbyś ci się nie wiem*, ponieważ te słowa nie wnoszą nic do dialogu (przypuszczalnie nadawca miał trudność w wyborze kolejnych składników wypowiedzi).

Nie wiem używane jest także jako **sygnał zakończenia wypowiedzi**. Na tę funkcję zwraca uwagę Karin Aijmer, której zdaniem dodanie na końcu repliki *I don't know* wskazuje na to, że nadawca nie ma już nic więcej do powiedzenia (Aijmer 2009, s. 157). Obrazuje to także polski przykład:

- (9) A. no przychodzisz z roboty no i zamiast leżeć przed kompem to bierzesz się za trening
 B. no właśnie no no tak tylko wiesz no ta tylko że wiesz że nie że zazwyczaj nie ma siły nawet jak wpadasz z uczelni to to jesteś kompletnie [pauza] zjebany więc no [pauza] **nie wiem**.

Interesująca mnie konstrukcja występuje także w funkcji **wyrażenia zapowiadającego inny element wypowiedzi**:

- (10) jestem przemęczony po prostu przemęczony no jak bym znalazł czas żeby **nie wiem** wsiąść na rower i sobie pojeździć czy nie wiem umówić się z kumplami na piwo
- (11) państwo sobie wpisujecie dane pewnie osoby która dzwoni nawet nie osoby tylko pewne dane **nie wiem** że to jest tam y jakiś ośrodek sportowy który do was przyjeżdża
- (12) i później jak ktoś wymyślił że do celów pedagogicznych żeby grać utwory fortepianowe klawesynowe **nie wiem** [nacisk] Bacha [koniec nacisku] żeby grać na akordeonie to że potrzebny jest dodatkowy nie wiem rząd albo rzędy guzików z układem takim jak na prawej ręce.

Jak twierdzi K. Ożóg:

[o]peratory metatekstowe ze składnikiem *mówię* mogą zapowiadać wybór przypadkowego elementu/elementów ze zbioru argumentów czy zdarzeń (Ożóg 1990, s. 74).

W replice (10) rozmówca przytacza dowolne przykłady ze zbioru możliwości spędzania wolnego czasu. Takie użycia *nie wiem* są bliskie sformułowaniom: *dajmy na to czy powiedzmy*. W kolejnym przywołanym kontekście (11) operator *nie wiem* wprowadza wyjaśnienie poprzednich słów. W tym przypadku moglibyśmy zamienić to wyrażenie na *choćby* albo *na przykład* bez zmiany sensu wypowiedzi. W przykładzie (12) natomiast *nie wiem* wskazuje na wybór składnika uznanego za niepewny lub obcy. Jak wspomniałam we wstępie, zdaniem K. Ożoga *nie wiem* jest wariantem operatora *ja wiem*. Różnicą między tymi wyrażeniami jest brak intonacji pytajnej *nie wiem*. Występują one jednak w tej samej funkcji – zapowiadają i podają w wątpliwość następujący po nich składnik. Najczęściej stosowane są wówczas, gdy zapowiadany składnik stylistycznie odbiega od reszty wypowiedzi lub może być uznany za kontrowersyjny, niewłaściwy. Ta obcość wymaga zapowiedzi, por. *jak to się mówi, że tak powiem* (Pisarkowa 1975, s. 54).

Wyrażenia orzekające o wypowiedzi

K. Ożóg, omawiając jednostki metatekstowe z komponentem semantycznym *mówię*, zaznacza, że mogą one oddawać rozmaite emocje i stanowić ekspresywny komentarz do wypowiedzianych słów (Ożóg 1990, s. 74). Badacz zwraca uwagę, że tego typu użycia występują zazwyczaj w rozmowach nacechowanych ekspresywnie. Z moich obserwacji wynika, że *nie wiem* wyraża emocje najczęściej w połączeniu z zaimkiem *ja*. Towarzyszą temu również zmiany intonacyjne. Poniżej wyróżniłam niektóre z emocji, które występują najwcześniej w badanym materiale.

Nie wiem może wyrażać **zdziwienie** i/lub wprowadzać treści, które są zaskoczeniem dla mówiącego. W tej funkcji wyrażenie to jest wyodrębnione przez zmianę intonacji oraz przez zastosowanie pauz w mówieniu:

- (13) przyszliśmy ululani kurcze no bo wina to tam oczywiście nie szczędzą zresztą w ogóle [zmiana tonu] ja **nie wiem** [koniec zmiany tonu] oni tam nie znają czegoś takiego jak kompot [podwyższony ton] czy soki [koniec podwyższonego tonu] nie ma czegoś takiego.

Liczne zmiany prozodyczne wskazują na ekspresyjność wypowiedzi.

Przez użycie *nie wiem* w języku potocznym możemy wyrazić także swoją **bezradność i poczucie rezygnacji**. W tej funkcji *nie wiem* pojawia się zazwyczaj na końcu wypowiedzi o charakterze emocjonalnym, powiedzianej ekspresywnie, wyższym tonem. *Nie wiem* natomiast jest rodzajem wygaszenia ekspresywnej repliki. W tych użyciach niekiedy występuje charakterystyczny akcent na *nie*:

- (14) no jak się znowu spóźni to **już** [nacisk] **nie** [koniec nacisku] **wiem**.

Operator *nie wiem* w funkcji pauzy wypełnionej

Zdaniem K. Ożoga wszystkie operatory quasi-czasownikowe mogą pełnić funkcję pauzy wypełnionej (Ożóg 1990, s. 43). Rozpatrując to założenie, postanowiłam wyróżnić zjawisko pauzy wypełnionej jako osobną funkcję *nie wiem* i omówić szczególne przykłady, w których analizowane wyrażenia nie pełnią funkcji operatorowych, ale raczej wypełniają puste przestrzenie w wypowiedziach, gdy osoba mówiąca zajmuje kanał (zob. powyżej). U K. Ożoga pojęcie pauzy wypełnionej występuje w znaczeniu przyzwyczajenia językowego mówiącego, a co za tym idzie, wyrażenia pełniące tę funkcję pojawiają się w wypowiedziach osoby mówiącej wyjątkowo często. Językoznawca zwraca też uwagę, że pauzy wypełnione segmentują tekst i „jako elementy nieuświadomiane dają czas do lepszego wyboru składnika wypowiedzenia/pola informacyjnego” (Ożóg 1990, s. 12–13). Poniżej przedstawię tylko niektóre użycia, często występujące w analizowanym korpusie.

Pauza wypełniona wyrażająca moment zastanowienia przejawia się we wtrąceniach między spójnikami, na przykład: *bo nie wiem bo, że nie wiem że, ale nie wiem ale*, albo między zaimkami: *gdzie nie wiem gdzie*, wprowadzającymi pole informacyjne:

- (15) moim zdaniem to wcale nie jest takie to nie jest wiek dla dziecka żeby się wiesz spowiadać i w ogóle prawie uważasz że **nie wiem** że małe dziecko...
- (16) jest ktoś chudy prawda? i i nadal się odchudza bo bo **nie wiem** bo sądzi że ojejku tu jeszcze jestem gruba a tutaj prawda w biodrach jeszcze dwa centymetry

prawda? za dużo a w końcu wychodzi tak że zostaje tylko szpital i jeszcze nie wiadomo czy *czy* to nie zakończy się tragicznie.

Częste występowanie *nie wiem* może być cechą charakterystyczną danego idiolektu. W przypadku gdy wyrażenie występuje w funkcji natręctwa językowego, odgrywa rolę jedynie pauzy, inne jego funkcje są wówczas wyzerowane (Ożóg 1990, s. 84):

- (17) ja to nigdy nie wiem mnie to tak wkurza bo ja nie wiem nigdy co mam komu kupić. na przykład już mamie czy tacie co ja im mam jeszcze kupować no? zawsze co roku mam ten sam dylemat [pauza] no bo w sumie no [pauza] no **nie wiem** no nie ma też **nie wiem** jakieś prezenty żeby **nie wiem** coś im kupować jakieś ciuchy czy coś no bo sobie sami wybierają takie rzeczy tak? oni no **nie wiem** no a co kupię mamie co? kolejny świecznik kolejną świeczkę kolejny y jakieś **nie wiem** no [nacisk] nie wiem.

Początkowe *nie wiem* w tym zdaniu jest użyte w funkcji orzeczenia, drugie natomiast to powtórzenie pierwszego (*nigdy nie wiem – nie wiem nigdy*). W trakcie wypowiedzi *nie wiem* odgrywa już wyłącznie rolę przerywnika. Na końcu pojawia się to wyrażenie w funkcji czasownika, jakby osoba mówiąca potwierdziła *no nie wiem no*, które wypowiedziała mimowolnie.

- (18) jakieś kurwa dodawanie końcówek srówek bo to jest w sumie taki język że trochę jak angielski nie na przykład **nie wiem** nie ma oddzielnego **nie wiem** słowa na sypialnia tylko jest kurwa pokój łóżko nie w sensie że tam **nie wiem** że łóżko pokój takie kurwa.

Drugi przykład (18) również potwierdza tezę o stosowaniu *nie wiem* jako przerywnika, elementu segmentującego tekst i zajmującego kanał. Na podstawie tych kontekstów możemy stwierdzić też, że natręctwom językowym często towarzyszy irytacja i emocjonalność wypowiedzi.

Podsumowanie

Jestem świadoma, że przedstawiona przeze mnie analiza nie obejmuje wszystkich wystąpień metatekstowego *nie wiem* i nie wyczerpuje ich problematyki. Precyzyjne omówienie tego wyrażenia wymagałoby rozszerzenia badań o kwestie wykraczające poza ten artykuł, między innymi o zagadnienia związane ze zjawiskiem parentezy (Stępień 2014), analizą konwersacyjną oraz pogłębienia analizy produkcyjnej. Należałoby także rozwinąć przywoływany w pracy problem zmiany funkcji wyrażen (od predykatu mentalnego do operatora metatekstowego).

Przedstawiona przeze mnie kategoryzacja funkcji opiera się o główne założenia definicyjne metatekstu i typologię K. Ożoga – zgodnie z tymi twierdzeniami przyporządkowuję *nie wiem* do operatorów metatekstowych. Z braku narzędzi przedstawiona klasyfikacja funkcji w dużej mierze, tak jak i w wielu

przywoływanych pracach, opiera się o kryteria subiektywnych. Niemniej jednak uważam, że powyższa analiza sygnalizuje wystąpienia najczęstsze i najbardziej charakterystyczne dla badanego materiału.

Wykaz skrótów

- ISJP – *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, Warszawa 2000.
 JPWSJP – *Język polski: współczesny słownik języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 2007.
 MSJP – *Mały słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, Warszawa 1996.
 SJPD – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, Warszawa 1958–1969.
 SWJP – *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 1996.

Bibliografia

- Aijmer, K. (2009). „So er i just sort i dunno i think it's just because...”: A corpus study of I don't know and dunno in learners' spoken English. W: A.H. Jucker, D. Schreier, M. Hundt (red.), *Corpora: Pragmatics and Discourse* (151–168). Amsterdam–New York: Rodopi.
- Bogusławski, A. (1994). Czy wiedza, że p, pociąga za sobą inny stan mentalny? W: J. Pelc (red.), *Znaczenie i prawda* (391–412). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bogusławski, A. (1998). *Science as linguistic activity, linguistics as scientific activity*. Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego.
- Danielewiczowa, M. (2000a). Główne problemy opisu i podziału czasownikowych predykatów mentalnych. W: R. Grzegorzczkova, K. Waszakowa (red.), *Studia z semantyki porównawczej: nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne cz. 1* (227–247). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Danielewiczowa, M. (2000b). W związku z artykułem Galiny Kustovej „Niektóre problemy opisu predykatów mentalnych” głos polemiczny. W: R. Grzegorzczkova, K. Waszakowa (red.), *Studia z semantyki porównawczej: nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne cz. 1* (265–274). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Danielewiczowa, M. (2000c). Co wie, a czego nie wie podmiot polskich predykatów «być pewnym, że_» oraz «być przekonany, że_». W: R. Grzegorzczkova, K. Waszakowa (red.), *Studia z semantyki porównawczej: nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne cz. 1* (275–288). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Danielewiczowa, M. (2002). *Wiedza i niewiedza. Studium polskich czasowników epistemicznych*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Katedra Lingwistyki Formalnej.
- Gierszal-Sławik, S. (2017). To Know you know or not to Know: a Comparative Analysis of a Commonly Occurring Discourse Marker from the Perspective of Polish, English and Russian. W: *English Insights*, 1, 87–99. Pozyskano z <http://www.humanitas.edu>.

- pl/pl/wydawnictwo/Czasopisma_naukowe/English_Insights#tab_12616 [data dostępu: 10.05.2020].
- Grochowski, M. (2007). Partykuły, parenteza a wyrażenia metatekstowe. W: *Z Polskich Studiów Slawistycznych. Seria XI. Językoznawstwo* (69–74). Warszawa: Polska Akademia Nauk, Komitet Słowianoznawstwa.
- Ożóg, K. (1990). *Leksykon metatekstowy współczesnej polszczyzny mówionej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Pakuła-Borowiec, J. (2015). On the Safe Side in a Conversational Exchange: A Corpus-Based Analysis of Discourse Markers *Znaczy, Jakby, Nie Wiem* and *Tak(?)* in Spoken Polish. W: W. Malec, M. Rusinek (ed.), *Within Language, Beyond Theories (Volume III) Discourse Analysis, Pragmatics and Corpus-based Studies* (37–57). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Pęzik, P. (2015). Spokes – a Search and Exploration Service for Conversational Corpus Data. W: *Selected Papers from the CLARIN 2014 Conference, October 24–25, 2014, Soesterberg, The Netherlands* (99–109). Pozyskano z <https://www.ep.liu.se/ecp/article.asp?issue=116&article=> [data dostępu: 10.05.2020].
- Pisarkowa, K. (1975). *Składnia rozmowy telefonicznej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rancewicz-Sikora, D. (2007). *Analiza konwersacyjna jako metoda badania rozmów codziennych*. Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- Stępień, M. (2014). *Wyrażenia parentetyczne w strukturze wypowiedzi*. Warszawa: BEL Studio.
- Wajszczuk, J. (2005). *O metatekście*. Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wierzbicka, A. (1969). *Dociekania semantyczne*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wierzbicka, A. (1971). Metatekst w tekście. W: M.R. Mayenowa (red.), *O spójności tekstu* (105–121). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wierzbicka, A. (1996). *Semantics. Primes and universals*, Oxford–New York: Oxford University Press, w polskim przekładzie: *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne* (2006), tłum. A. Głaz, K. Korzyk, R. Tokarski. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Wierzbicka-Piotrowska, E. (2011). *Polskie zaimki nieokreślone. Wybrane zagadnienia semantyczne, syntaktyczne i pragmatyczne*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Winiarska, J. (2001). *Operatory metatekstowe w dialogu telewizyjnym*. Kraków: Wydawnictwo Universitas.

STRESZCZENIE

Artykuł przedstawia analizę konstrukcji *nie wiem* w funkcji operatora metatekstowego w polszczyźnie mówionej. W pracy poszukuję cech wskazujących na użycie metatekstowe tego wyrażenia oraz porównuję je z predykatem mentalnym występującym w tej samej formie gramatycznej. Obszerną część stanowi omówienie funkcji pragmatycznych *nie wiem* z uwagi na operatory organizujące wypowiedź i orzekające o wypowiedzi. Zwracam również uwagę na funkcje pauzy wypełnionej.

MAGDALENA ŁYSIK
Wydział Polonistyki
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa